

СЪСТОЯНИЕ НА ПРОУЧВАНИЯТА НА ВЪОРЪЖЕНИЕТО В ДРЕВНА ТРАКИЯ ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА ДО УСТАНОВЯВАНЕТО НА РИМСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Христо Буюклиев

Интересът към тракийското въоръжение датира още от времето на първите стъпки на тракологията като научна дисциплина. В резултат на това днес са налице многобройни съобщения, статии и цялостни монографични изследвания, касаещи отделни страни на древнотракийското въоръжение. Върху тази значима тематика през последните двадесет години бяха защитени и няколко дисертации.

Поради ограниченото място тук ще се опитаме да направим само един кратък критичен преглед на състоянието на тези проучвания. Хронологическият обхват включва изследванията, касаещи предметите на тракийското въоръжение – или по-точно казано въоръжението в древна Тракия – от последната фаза на бронзовата епоха до началото на I в. – т. е. до времето на включването на нашите земи в обсега на Римската империя. Обхватът на публикуваните материали разглежда литературата, излязла от Освобождението на България до Втората световна война. Този период от 50 – 60 години е времето, през което са натрупани значително количество материали, придобити главно по пътя на случайните находки.

Кои са по-главните представители, които в една или друга степен са се занимавали с въпросите по интересувашата ни тема?

На първо място следва да поставим пионерите на българската археология, братята Карел и Хермингилд Шкорпил. С тях е

свързано развитието на родната археологическа наука в течение на около половин столетие. Независимо от многостранния характер на научните им интереси в областта на археологията, братята Х. и К. Шкорпил бяха тези, които за първи път направиха научно достойние някои предмети на тракийското въоръжение. Повечето от тези предмети са случайни находки, главно от могилни погребения. Особена стойност имат сведенията за безвъзвратно загубените за науката находки от иманярски разкопаните през 1851 г. могили при с. Розовец (ст. Рахманлии), Пловдивско. Между тях е и един значителен брой предмети на тракийското въоръжение: плетена желязна ризница с наръкавници, шлем-маска, бронзови върхове на стрели, железен меч¹. В книгата си “Могили” те събраха и описаха почти всички известни дотогава находки от въоръжението на траките.

През 1912 г. излиза трудът на немския учен Б. Шрьодер за тракийските шлемове². Това всъщност представлява и първият опит за монографично изследване върху определен вид тракийско въоръжение – в случая т. нар. “тракийски” тип шлемове. Приносът на изследването се състои в събирането на всички известни дотогава шлемове от “тракийски” тип и тяхното типологизиране в осем групи въз основа на някои външни стилови белези³. Освен това Б. Шрьодер бе първият, който изказа предположението за тракийския произход на този тип шлемове⁴. Може да се каже, че и сега трудът на Б. Шрьодер не е загубил своето значение на справочна литература при проучването на този вид паметници.

Тринадесет години по-късно, през 1925 г., с този вид паметници се занимава и Васил Миков във връзка с откриването на тракийски шлем при с. Ковачовица, Благоевградско⁵. По този повод В. Миков преповтори изказаните вече от Б. Шрьодер схващания относно произхода, топографията и хронологията на “тракийския” тип шлемове. Той наблегна особено на тракийския произход на този вид шлемове, изхождайки главно от връзката между формата на шлема и широко разпространената сред траките фригийска шапка. В подкрепа на това той приведе и някои нови данни, извлечени от изображенията върху фигуралните паметници и монетите⁶.

На 20-те и 30-те години се пада полезната събирателска и научноизследователска работа на Рафаил Попов. Неговата най-голяма заслуга се изразява в добросъвестното и упорито издирване на голям брой паметници на тракийското въоръжение, най-вече от времето на двете железни епохи. Плод на тази негова всеотдайна дейност са повече от десетина статии, в които той, на базата на тогавашните постижения на европейската археология направи първи – при това успешни опити, да събере и систематизира неизвестните дотогава тракийски оръжия. По-голямата част от тях представляваха случайни находки и бяха пръснати из различни музейни сбирки или пък бяха притежание на частни лица.

Един от най-големите приноси на Р. Попов са успешните му опити по разкриване на основните моменти в еволюцията на формите и тяхната относителна и абсолютна хронология. Преобладаващ обект на неговите изследвания са предметите на нападателното тракийско въоръжение (мечове, копия и пр.) от I хил. пр. н. е.⁷

В началото на 30-те години бе отпечатано монографичното изследване на Богдан Филев за шлема-маска от Пловдив⁸. В него той направи един обстоен екскурс върху известните дотогава паметници от този род и съществуващата за тях литература. Особена стойност имат изказаните от него съображения относно датирането на шлемовете-маски изобщо и в частност – датирането на шлема-маска от Пловдив, който за онова време представляваше единственият екземпляр в нашите земи. Неубедителни останаха аргументите му за сепулкралния характер на този вид шлемове⁹.

В една друга своя работа за характера на трако-микенските отношения той спря вниманието си върху единствената известна за това време у нас (20-те години) бронзова рапира от с. Долно Левски, Пазарджишко, намерена заедно с бронзов връх за копие. Посочено бе сходството на този меч с аналогични находки от Микена¹⁰.

Определен принос по издирването и обнародването на тракийското оръжие има и изтъкнатият български археолог и популяризатор на тракийското културно наследство Иван Велков. Той издири и обнародва голям брой предмети на въоръжението. В повечето случаи това са находки от могилни гробове, принадле-

жащи на елинистическия и ранноримския период (с. Мезек, Свиленград, с. Дуванли, с. Брезово)¹¹. Особено внимание заслужава работата му върху защитното въоръжение (шлем и ризници) от с. Брестовец, Варненско, и с. Руец, Търговишко, описани и интерпретирани с научна вещина и добросъвестност¹².

Известен опит за обобщен преглед на тракийското въоръжение през двете железни епохи направи румънският археолог Раду Вулпе. В студията си след сравнително обстоен преглед на съществуващата дотогава по-важна литература той разглежда отделните предмети на въоръжението с оглед на тяхната типология, хронология и произход. Заслужава да отбележим застъпеното от него (противно на Б. Шрьодер) схващане за малоазийския произход на тракийския шлем¹³. Според нас в работата на Р. Вулпе неправилно е идентифицирана споменатата от някои антични автори ромфея с широко разпространените през късножелязната епоха върхове на копия с формата на удължен върбов лист¹⁴.

Не по-малка заслуга за привеждане в известност на значителен брой находки от тракийското въоръжение имат и археологическите изследвания на Гаврил Кацаров, Вацлав Добруски, Борис Дякович и др. наши предшественици, работили и творили през първата половина на века. У Г. Кацаров например е налице стремеж да реконструира тракийското въоръжение с помощта на комбинираното използване на археологически и писмен материал¹⁵. Но той също неоснователно идентифицира ромфеята с определен вид копия¹⁶.

Предприетите след Втората световна война широкомащабни археологически проучвания обогатиха науката ни с многобройни и разнообразни находки на тракийското въоръжение. В по-голямата си част новооткритите предмети на тракийското въоръжение произхождат от редовни и методически правилно провеждани археологически разкопки.

Налице са и първите сериозни опити за написване на обобщени изследвания върху тракийското военно изкуство и тракийското въоръжение. В тези изследвания е направена значителна крачка напред и по отношение на целесъобразното съчетаване на

многобройния археологически материал с други изворови данни – писмени сведения и изображения върху паметниците.

Д. П. Димитров още през 1949 г. в едно свое проучване отдели значително място на въпросите за характера на тракийското въоръжение, и особено на въпросите за тракийското производство на оръжие¹⁷. Макар и в твърде сбит вид, работата на Д. П. Димитров представлява първият успешен опит за обобщаване на постигнатите до този момент археологически резултати и за преоценка на съществуващите в нашата и чуждата историопис мнения за произхода и принадлежността на тракийските оръжия. Особена стойност имат неговите заключения за наличието на древнотракийски оръжейни работилници, в които, както той отбелязва, наред с коването на копия, изливането на стрели и приготвянето на шлемове са били ковани и брони¹⁸.

Този подход бе разширен и задълбочен по-нататък от други наши изследвачи – историци и археолози. През 1960 г. Христо М. Данов направи обстоен и аналитичен преглед на изворовия материал и предимно на писмените източници за военното дело на траките през Омировия период¹⁹. По-късно в монографичното си изследване “Древна Тракия”, излязло и в обогатено немско издание, той отново се спира на отделните моменти от военното дело и най-вече на въоръжението на траките през I хил. пр. н. е. и до към келтското нашествие²⁰. Авторът основателно свързва развитието и усъвършенстването на древнотракийското оръжие с “... растежа на производителните сили на тракийското общество” и с “... усъвършенстване на материалното производство.”

В научнопопулярната си работа “Тракийското военно изкуство” Ал. Фол отделя значително внимание на материалната, етнодемографската и географската основа на развитието на тракийското въоръжение²¹. Макар самото въоръжение да е разгледано бегло, показани са основни етапи в неговото развитие, направен е сполучлив опит това развитие да се изведе от самата същност на социално-икономическите и политическите условия в древнотракийските земи. Друг положителен момент в работата на Ал. Фол е предметите на въоръжението да се разглеждат комплексно и в неразривна връзка с развитието на военното изкуство. На проб-

лемите на тракийското военно изкуство, и особено на въпросите за бойния ред у траките през късно класическото време, същият автор отдели специално внимание и в монографията си: “Демографска и социална структура на древна Тракия през I хил. пр. н. е.”²² В книгата си: “Тракия и Балканите през раанноелинистическата епоха” Ал. Фол отново разглежда военното дело у траките, но по племенни групи. Изложението предлага сполучливо използване на комбинираните данни от писмените извори и археологическите паметници²³.

С много фактически и сравнителни материали за ролята и мястото на тракийските пелтасти в гръцкото военно дело е и изследването на Ян Бест “Тракийските пелтасти и тяхното влияние върху гръцкото военно дело”²⁴.

Един обобщен преглед на тракийското военно изкуство направи и Георги Михайлов в книгата си “Траките”²⁵. В главата под наслов “Тракийският Арес” началните страници са посветени на характера и видовете оръжия, употребявани от траките в периода до установяване на римската власт. Тяхното описание е направено главно въз основа на писмените сведения и изображения. Изложението е придружено от сравнително богат илюстративен материал от археологически находки, които допълват представата за характера на тракийското оръжие²⁶.

Към обобщителните проучвания следва да отнесем и две статии на Маргарита Тачева-Хитова. В първата, озаглавена “Извори за военното дело на траките”, авторката прави преглед на по-важните писмени сведения за военното дело на траките, както и на сведенията за тракийското въоръжение²⁷. Коментарът обхваща периода от V в. пр. н. е. до установяването на римското владичество (45 г. от н. е.). Втората статия е посветена на произхода, развитието и разпространението на “келтския” тип мечове²⁸. В нея за първи път се привличат изворови данни за използваната технология при изработването на този вид мечове. Авторката определено свързва наличието им в тракийските земи с присъствието на скордиските²⁹.

Опит за типологизиране и хронология на тракийското въоръжение от късножелязната епоха е направен и в монографията на полския археолог Зенон Вожняк “Източните граници на латен-

ската култура”³⁰. От паметниците, намерени в България и Олтения (Румъния), З. Вожняк обособява културна група “Надеа – Панагюрски колонии”³¹.

Наред със споменатите обобщителни работи, през последните 3 – 4 десетилетия у нас по тези въпроси бяха направени изследвания и от по-частен характер. В продължение на повече от две десетилетия върху проблемите на тракийското защитно въоръжение упорито работи Люба Огненова. Предмет на нейните проучвания са главно ризниците и щитовете от V – III в. пр. н. е. Така например в две свои изследвания тя направи обстоен преглед на известните до момента археологически находки от ризници, намерени в нашите земи (с. Татарево, Първомайско; Търничене, Казанлъшко; Светлен, Поповско; Руец, Търговишко, “Башова могила – с. Дуванли, Пловдивско и др.)³². В изследванията са привлечени многобройни сравнения с аналогични находки от съседни страни, рисунки върху вази и сведения на древни автори. Въз основа на всички тези данни авторката сравнително най-точно класифицира и проследява еволюцията на ризниците, използвани от траките през посочения период. Л. Огненова е постигнала интересни научни резултати и в изследванията си върху щитовете³³.

Л. Огненова направи и едно детайлно проучване върху украсата на предметите на защитното въоръжение (шлемове, ризници, щитове)³⁴. В него се разглеждат въпросите за появата и развитието на декоративните мотиви. Прави се изводът, че в това отношение репертоарът е общ за страните на Средиземноморието, включващи Мала Азия, Гърция, басейна на Черно море, Велика Гърция, Иберийския полуостров (с. 416 – 417 в цит. загл.).

В друго свое изследване Л. Огненова спира вниманието си върху останките от металургична работилница от Несебър, която е функционирала през V – IV в. пр. н. е., и допуска вероятността за изготвянето на оръжие в нея³⁵.

Определен принос в проучването на защитното тракийско въоръжение представлява статията на Теофил Иванов “Предпазно въоръжение на тракиец от Асеновград”³⁶. Вземайки за повод находката от Асеновград, включваща тракийски тип шлем и наколенници, авторът се спира по-обстойно върху въпроса за произхода,

характера и разпространението на този вид шлемове. За целта в работата е направен критичен преглед на съществуващата до момента литература и становища по тези въпроси. Т. Иванов допълва известната дотогава характеристика на този вид шлемове (с. 41 – цит. загл.). В заключение, като анализира данните за разпространението им, той правилно отбелязва, че произходът на този вид шлемове следва да се търси в земите на днешна Южна България (с. 107 – цит. загл.).

Тридесет и седем години след изследването на Б. Филов върху шлемовете-маски Иван Венедиков се спря отново обстойно върху тях. Повод за това беше новооткритият шлем-маска от Силистра³⁷. Междувременно бяха открити и други шлемове-маски, в т. ч. и шлемът от Виза (Турция). В студията си Иван Венедиков успешно използва многобройния археологически материал, включително и данни от други археологически находки (особено изображения върху монети). Това доведе до една сравнително по-правдоподобна интерпретация на тези находки. Съвсем основателно бе отхвърлено схващането на Б. Филов за сепулкралния характер на шлемовете-маски и по този начин се потвърди тяхното утилитарно предназначение. Интерес представлява и изводът на Иван Венедиков за произхода на шлемовете-маски от тракийските шлемове с пластично оформена лицева част (с. 151 – цит. загл.).

Напоследък отново по тези въпроси (развитие, функция и произход на шлемовете-маски от Тракия и Долна Мизия) се спря и Мария Колерт³⁸. Като се придържа към становището за сепулкралния характер, авторът изказва няколко интересни наблюдения върху техния произход. Приемайки шлемовете-маски за римски, М. Колерт смята, че в тях са заложени “стари тракийски традиционни представи.”³⁹

През 1970 г. излезе работата на немския археолог Б. Хензел, посветена на мечовете от българските земи през късния период на бронзовата епоха (“микенски” рапири и “дунавски” двуостри мечове)⁴⁰. В изследването е направен сравнително обстоен преглед върху еволюцията на формите и географското им разпространение. Използван е многоброен сравнителен материал от съседните страни – Гърция, Югославия, Румъния. Авторът допуска наличието

на местни оръжейни работилници, които са изпитвали влиянието на някои от "...гръцко-критските центрове."⁴¹ Ценен момент в изследването на Б. Хензел е проследяването на по-нататъшното развитие на "дунавския" тип мечове в началото на ранножелязната епоха (с. 32 – цит. загл., 1970.).

По проблемите на бронзовите папири и мечове сериозни проучвания бяха направени и от Иван Панайотов (при две от тях в съавторство с Пети Донеvски и Тотю Иванов)⁴². Със стойност на монографично изследване и с определен приносен характер е работата му върху бронзовите папири, мечове и двойни брадви от българските земи. Изследването има претенции за изчерпателност по отношение на историографски анализ, типология, хронология и географско разпространение на този вид оръжия и оръдия на труда от последния период на бронзовата епоха⁴³.

Във фундаменталното изследване на Е. Черних върху минното дело и металургията в България през халколита и бронзовата епоха са събрани почти всички известни дотогава (1978 г.) бронзови оръжия от късния период на бронзовата епоха. Освен химическите и металографските изследвания посочените предмети са подложени и на задълбочен типологически анализ, придружен с относителна и абсолютна хронология⁴⁴.

Българските папири са предмет на изследване и от Дж. Коуен, Ян Боузек и Н. Сандрас⁴⁵.

Трябва да отбележим, че определен принос върху проучването на някои предмети от тракийското въоръжение през V – III в. пр. н. е. има и монографичното изследване на Мария Чичикова върху тракийската гробница от с. Калояново, Сливенско⁴⁶. Повод за направените в работата типологични анализи и обобщения са намерените в гробницата 14 върхове на копия, един железен ксифос, останки от халкидски шлем и др. След прегледа на известните до момента по-важни представители на тези видове оръжия и на съществуващата върху тях литература авторката прави сполучлив опит за тяхното типологизиране и датиране. Особено внимание заслужава наблюдението ѝ върху появата и разпространението на акинака, кривия железен нож и ксифоса в Тракия през V – IV в. пр. н. е.

На въпросите за характера на някои видове оръжия (мечове, криви железни ножове, върхове на копия) през ранножелязната и късножелязната епоха е посветена работата на Богдан Николов "Тракийски паметници във Врачанско"⁴⁷. В нея авторът обнародва едно значително количество паметници, повечето от които произхождат от гробни находки със сравнително добре датиран материал. Това обстоятелство е подпомогнало автора да направи няколко интересни наблюдения и изводи относно хронологията и развитието на формите. Същият автор публикува и няколко бронзови оръжия (върхове на копия, ками) от последния период на бронзовата епоха⁴⁸.

Кратък обзор върху развитието на формата на мечовете през късножелязната епоха у нас е направен от Людмил Гетов, който обнародва един "келтски" тип меч и уникален по формата си шлем, намерени край Казанлък⁴⁹. В интерпретацията си Л. Гетов се придържа към изказаното вече в литературата становище за еволюцията на мечовете през тази епоха.

По повод новооткрития железен меч от с. Агато̀во, Габровско, Ат. Милчев и Н. Ковачев се спират подробно върху произхода и характера на железните мечове с антенни завършеци върху дръжката (акинаци)⁵⁰. Авторите смятат, че мечът от с. Агато̀во представлява "... продължение и доразвитие на акинакес на местна почва" (с. 41 – цит. загл.). Застъпва се и становището за сходството във въоръжението на траки и скити.

Два тракийски надгробни паметника – единият от с. Калище, Пернишко, а другият от с. Белоградец, Варненско, са послужили на Г. Тончева като повод да спре вниманието си върху някои въпроси около характера, формата и генетическите връзки на изобразените върху скулптурните паметници тракийски меч – акинак, ксифос и лък в калъф⁵¹. След един сравнително обстоен преглед на литературата и изворовия материал авторът достига до интересни заключения. Между тях особено внимание заслужава изводът за сходството между тракийското и скитското въоръжение в периода VI – IV в. пр. н. е. (с. 119 – цит. загл.). Представените върху двата надгробни паметника кинжал, меч и лък Г. Тончева определено приема като въоръжение на конни войници. Освен това тя смята,

че върху паметника от с. Белоградец, Варненско, е изобразен някой от гетските племенни вождове.

През 1980 г. Г. Тончева обнародва студията си върху хронологията на ранножелязната епоха в Североизточна България⁵². В работата се прави твърде обстоен преглед и на оръжието от този край на страната, като се привеждат и някои нови данни. Един от основните изводи в изследването е, че най-ранните желязни предмети (предимно оръжие) принадлежат на XI – X в. пр. н. е. Към това време авторката отнася и началото на ранножелязната епоха в Североизточна България.

За разпространението на някои видове върхове на копия (от типа на т. нар. “лястовича опашка”), пластинчати ризници и “халкидски” тип шлем в Североизточна България от периода V – IV в. пр. н. е. е отделено място и в няколко последователни статии на Цв. Дремсизова⁵³. В една от цитираните статии⁵⁴ за пръв път се обнародват останки от пластинчати ризници. За тях се прави изводът, че представляват: “... един местен вид отбранително въоръжение, употребявано от племето, населявало тези места.”

На извънредно интересната колекция от осем “халкидски” тип шлема, открити през 1970 г. при с. Юделник, Русенско, е посветена публикацията на Димитър Иванов⁵⁵. Наред с описанието, датировката и приведените аналогии в края на публикацията се прави изводът за широкото разпространение на този вид шлемове в нашите земи “... При това – отбелязва авторът – прави впечатление преобладаването им в Северна България – 13 екземпляра срещу 4 в Южна България” (с. 55 – цит. загл. 1972). Успоредно с това находката дава основание да се потвърди изказаното вече предположение за “... господството на халкидския тип над атически през V – IV в. пр. н. е.”

През 1974 и 1975 г. в две последователни публикации Александра Димитрова и Недялка Гиздова обнародваха резултатите от разкопките на тракийски могилни некрополи в района на Панагюрските колонии, Пазарджишки окръг⁵⁶. Сред гробния инвентар, датиран през III – I в. пр. н. е. са открити в значителни количества предмети на въоръжението: върхове на копия и стрели, мечове, криви желязни ножове, умба от щитове, пластинчати

ризници и др. Особено обстойно с богат сравнителен материал са разгледани върховете на копията и кривите железни ножове, като се прави опит за тяхното типологизиране. Накрая авторите заключават, че нито келтите, нито бастарните, макар да са оказали някакво влияние, не са оставили трайни следи в културата, в това число и във въоръжението на местното тракийско население (с. 45 – цит. загл. 1975).

Интерес представлява и една публикация на Д. Стоянова-Серафимова, в която за първи път се идентифицират сведенията на Тит Ливий (Т. Liv., XXXI 39, 11) и Плутарх (Plut. Aem., XVIII, 3) за тракийските ромфеи с археологически паметници⁵⁷.

През последните 15 години по темата за тракийското въоръжение успешно бяха защитени няколко дисертации. Между тях заслужава да отбележим изследването за предпазното въоръжение през V – III в. пр. н. е. на Васил П. Василев⁵⁸ и за нападателното въоръжение в древна Тракия на Христо Буюклиев⁵⁹. Последният обнародва и няколко студии, в които се опита да обобщи известните досега археологически и други изворови материали за копие-то, лъка и стрелата през ранножелязната епоха, за акинакито в края на същата епоха; за нападателното и защитното снаряжение на тежковъоръжената конница или т. нар. “катафрактарии” през I в. и за въоръжението на Севтополис и неговия хинтерланд⁶⁰.

Освен споменатите изследвания, които повече или по-малко имат обобщителен характер в българската археологическа литература могат да се назоват още няколко десетки заглавия, в които се обнародват отделни предмети или колекции от тракийското въоръжение⁶¹.

В заключение на извършения дотук историографски обзор могат да се направят следните по-важни изводи: 1. По темата вече е налице едно значително количество емпиричен материал, който предлага възможности за неговото проблемно-теоретическо разглеждане и преосмисляне. 2. През последните 15 – 20 години е направена значителна крачка в научно теоретичните обобщения на отделни страни от въоръжението на траките. В напреднала фаза това е сторено за късния период на бронзовата епоха (XV – XII в. пр. н. е.), последната фаза на ранножелязната епоха (края на VIII –

VI в. пр. н. е.) и почти цялата късножелязна епоха (V – I в. пр. н. е.). Поради отсъствие на веществен и друг изворов материал почти липсват изследвания за началната и средната фаза на ранножелязната епоха, и особено за времето X – VIII в. пр. н. е. Все още крайно оскъдни са данните (съответно и публикациите) за времето, разположено на границата на I хил. пр. н. е. и I хил. от н. е. 3. В досегашните изследвания все още в незадоволителна степен са използвани всички видове данни, и особено данните от изображенията върху паметници. 4. Незадоволително са разгледани въпросите за взаимната връзка и обусловеност между предметите на нападателното и защитното въоръжение.

Накрая трябва да отбележим, че научните доклади, изнесени по време на международния симпозиум, организиран в гр. Шумен през м. октомври 1995 г., представляват нов значителен принос в по-нататъшното изясняване на проблемите за въоръжението в древна Тракия.

БЕЛЕЖКИ

¹ Шкорпил, Х. и К. Могили. Пловдив, 1898, 124 – 125.

² Schröder, B. Thrakische Helme. – Jahrbuch des Deutschen archäologischen Institut (JDI), VII, 1912, 317 – 344.

³ Schröder, B. Op. cit., 1912, 317 – 318.

⁴ Schröder, B. Op. cit., 1912, S. 343.

⁵ Миков, В. Един шлем от гроб в с. Ковачовица. – ГНБМПл, 1925, 181 – 186.

⁶ Миков, В. Цит. съч., 1925, 185 – 186.

⁷ Попов, Р. Материали за проучване на халщадската и латенската култури в България и Македония. – ГНМ, 1921, 152 – 182; Новооткрити паметници от желязната епоха в България – ИАИ, V, 1928-1929, 273 – 290; Култура и живот на праисторическия човек в България. Ч. II. Метална епоха. С., 1930; Новооткрити предисторически материали от България. – ГНМ, VI, 1932-1934, 27 – 38.

⁸ Филов, Б. Шлемът-маска в музея при Пловдивската народна библиотека. – ГНБМПл, 1923, 139 – 150.

⁹ **Филов, Б.** Цит. съч., 1923, с. 144.

¹⁰ **Филов, Б.** Тракийско-микенски отношения. – В: Сборник в чест на проф. Иван Д. Шишманов. С., 1920, с. 46.

¹¹ **Велков, Ив.** Разкопките около Мезек и гара Свиленград. – ИАИ, XI, 1937, 117–170; Могилни гробни находки от Дуванлий. – ИАИ, VI, 1930–1931, 1–44; Могилни гробни находки от Брезово. – ИАИ, VIII, 1934, 1–17.

¹² **Велков, Ив.** Нови могилини находки. – ИАИ, V, 1928–1929, с. 15 и сл.; с. 43 сл.

¹³ **Vulpe, R.** L'âge du fer dans les régions thraces de la péninsule Balcanique. Paris, 1930, p. 44. Същото становище се застъпва и от S. Reinach. – DA, V, Galea, p. 37.

¹⁴ **Vulpe, R.** Op. cit., 1930, p. 37.

¹⁵ **Kazarow, G.** Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. Zur Kunde der BAKANHALBINSEL II. Quellen und Forschungen. Sarajevo, 1916. S. 71; S. 81.

¹⁶ **Кацаров, Г.** Битът на старите траки според класическите писатели. СББАН, I, 1913, с. 32.

¹⁷ **Димитров, Д. П.** Тракийската гробна находка от с. Дълбоки, Стара-розагорско. – Разкопки и проучвания на Народния археологически музей (РПРНАМ – София), IV, 1949, с. 230 сл.

¹⁸ **Димитров, Д. П.** Цит. съч., 1949, с. 232.

¹⁹ **Danoff, Chr.** Zum Krigswesen der alten Thraker während der Periode der Militärdemokratie. – Studii Clasice, 3, 1960, 39–47.

²⁰ **Данов, Хр.** Древна Тракия. С., 1969. Вж. особено с. 140, 177, 182–183. Срв. и немското издание: **Danoff, Chr.** Altthrakien. Berlin–New York, 1976, p. 75; p. 78; p. 145.

²¹ **Фол, Ал.** Тракийското военно изкуство. С., 1969, с. 7.

²² **Фол, Ал.** Демографска и социална структура на древна Тракия през I хил. пр. н. е. С., 1970, 143–147.

²³ **Фол, Ал.** Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. С., 1975, 30–32; с. 35; с. 67; с. 96; с. 99.

²⁴ **Best, J.** The Thracians Peltasts and their influence on Greek Warfare. Groningen, 1969.

²⁵ **Михайлов, Г.** Траките. С., 1972, 143–179.

²⁶ Пак там, обр. 134–155.

²⁷ **Тачева-Хитова, М.** Извори за военното дело на траките. – Военно-исторически сборник (ВИСБ), 1971, № 1, 51 – 63.

²⁸ **Tačeva-Hitova, M.** Au sujet d'épées celtiques trouvées en Bulgarie. – In: *Studia in honorem Veselini Beševliev. Serdicae*, 1978, 325–337.

²⁹ **Tačeva-Hitova, M.** Au sujet... – op. cit. 1978, 333–334. За начина на изготвяне на мечовете срв.: **V. Vasilev, P. Petrov.** Recherche sur la technologie des épées celtiques. – In: *Studia in honorem Veselini Beševliev. Serdicae*, 1978, 338 – 343.

³⁰ **Wozniak, Z.** Wechodnie pogranicze kultury latenskiej. Wrocław–Warszawa–Gdańsk. 1974, p. 86 sq.

³¹ Ibidem, p. 74 sq. За въоръжението вж. и: p. 86.

³² **Огненова, Л.** Ризници на траките от V – III в. пр. н. е. – Археология, 1959, №. 1-2, 30 – 37; Les cuirasses de bronze trouvées en Thrace. – ВСН, 85, 1961, II, 501 – 558.

³³ **Огненова, Л.** Опит за реконструкция на два щита от Тракия. – ИАИ, XVIII, 1952, 61 – 81; Принос за произхода и появата на т. н. “беотийски” щит. – ИАИ, XXVI, 1963, 107 – 117.

³⁴ **Ogdenova, L.** Les motifs décoratifs des armures en Thrace au IV s. av. n. ère. Actes du I CIEB, II, 1970, 397–418

³⁵ **Ogdenova, L.** Vestiges d'un atelier métallurgique de V s. av. n. ère a Mesambria. – Actes de XI Congrès d'Eirene. Warsowie, 1969, p. 485 sq.

³⁶ **Иванов, Т.** Предпазно въоръжение на тракиец от Асеновград. – РПРНАМ, I, 1948, 99 – 108.

³⁷ **Vènedikov, Iv.** Der Gesichtmaskenhelm in Thrakien. – In: Eirene, I, Praha, 1960, 143–151.

³⁸ **Kohlert, M.** Zur Entwicklung, Funktion und Genesis römischer Gesichtsmasken aus Thrakien und Niedermösien. – In: **J. Garbsche.** Wiss. Zs. d. Humboldt – Universität. Berlin. Ges. und Sprachwiss. Reich 25, (1976), 509 – 516; Römische Gesichtsmasken aus Thrakien und Niedermösien. – In: Actes du II Congrès International de Thraccologie. II. 1980, 222–232.

³⁹ **Kohlert, M.** Op. cit., 1980, S. 230.

⁴⁰ **Hänsel, B.** Bronzene Griffzungenschwerter aus Bulgarien. – Prähistorische Zeitschrift, 45, 1970. N. 1, 26–41. По-късно авторът обнародва и новооткрита папира от с. Сокол, Силистренско: Eine detierte Rapierringe mckenischen Tips von der Unteren Donau. – Prähistorische Zeitschrift, 48, 1973. N. 2, 200–206.

⁴¹ **Hänsel, B.** Op. cit., 1970, S. 32.

⁴² **Панайотов, Ив., П. Донеvски.** Съкровище от късната бронзова епоха от с. Сокол, Силистренско. – ИИИ-Варна, XIII (XXVIII), 1977, с. 134 сл.; **Панайотов, Ив., Т. Иванов.** Две бронзови оръжия от Разградски окръг. – Археология, 1979, № 1, с. 29 сл.

⁴³ **Panayotov, Iv.** Bronze Rapiers, Swords and Double Axes from Bulgaria. – In: Thracia, 5, 1980, 173 – 198.

⁴⁴ **Черных, Е.** Горное дело и металургия в древнейшей Болгарии. С., 1978, с. 228 сл.

⁴⁵ **Cowen, J.** The Origin of the Frange-hilted Sword of Bronze in Continental Europe. – PPS, 32, 1966, 262 – 312; **Bouzek, J.** The Aegean and Central Europe. An Introduction to the Study of Cultural Interrelations 1600 – 1300 B. C. – In: Památky archeologické, LVII, 1966, N. 1, p. 245 sq.; **Sandars, N.** Later Aegean Swords. – AJA, 67, 1963, p. 121, pl. 22.

⁴⁶ **Чичикова, М.** Тракийска гробница от с. Калояново, Сливенски окръг. – ИИИ, XXXI, 1960, 45–90.

⁴⁷ **Николов, Б.** Тракийски паметници във Врачанско. – ИИИ, XXVIII, 1965, 163 – 202.

⁴⁸ **Николов, Б.** Колективна находка от края на бронзовата епоха от с. Лесура, Врачански окръг. – Археология, 1966, № 3, 48 – 53.

⁴⁹ **Гетов, Л.** Нови данни за въоръжението у нас през латенската епоха. – Археология, 1962, № 3, 41 – 43.

⁵⁰ **Милчев, Ат., Н. Ковачев.** Необнародвани паметници от Севлиево. – Археология, 1967, № 2, 40 – 42.

⁵¹ **Тончева, Г.** Два надгробных монументальных паметника фракийским вождям. – Thracia, I, 1972, 101 – 119.

⁵² **Tončeva, G.** Chronologie de Hallstatt ancien dans la Bulgarie de Nord-Est. – Studia Thracica, 5, S., 1980.

⁵³ **Дремсизова, Цв.** Надгробни могили при с. Янково. – ИИИ, XIX (=Сб. Гаврил Кацаров), 1955, 74–75; Надгробна могила при с. Браничево. – В: Сб. Изсл. в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, 446–449; Могилният некропол при с. Браничево (Коларовградско). – ИИИ, XXV, 1962, 173 – 174; Тракийски могилен погребение край с. Кълмен, Шуменски окръг. – ИИИ, XXXII, 1970, 218 – 219.

⁵⁴ **Дремсизова, Цв.** Надгробна..., с. 449.

⁵⁵ **Иванов, Д.** Колективна находка от антични бронзови шлемове от Русенско. – Археология, 1972, № 4, 51 – 56; За находката вж. още: **Dimova, V., D. Ivanov.** Antike Helm. – Thracia, 3, 1974, 139 – 143.

⁵⁶ **Dimitrova, Al., N. Gizdova.** Der Charakter der thrakischen Kultur während der Jungeren vorrömischen Eisenzeit in dem Gebiet des Sredna Gora Gebirges. – Thracia, III, 1974, 321 – 331; **Димитрова, Ал., Н. Гиздова.** Тракийски могили некрополи в Панагюрските колонии при гр. Панагюрище. – ИМЮ–България, I, 1975, 37 – 87.

⁵⁷ **Стоянова-Серафимова, Д.** Въоръжение на тракиец от с. Плетена, Благоевградски окръг. – Археология, 1975, № 4, с. 44 сл.; Воинское снаряжение фракийца, найденое в близи села Плетена, Благоевградской области. – Pulpudeva I. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture Thrace. S., 1976, p. 153 sq.

⁵⁸ **Василев, В.** Технология на предпазното бронзово въоръжение от Тракия (V – III в. пр. н. е.). Кандидатска дисертация. С., 1981.

⁵⁹ **Буюклиев, Хр.** Нападателното въоръжение в древна Тракия (края на XII в. пр. н. е. – 45 г. от н. е.). Кандидатска дисертация. С., 1981.

⁶⁰ **Буюклиев, Хр.** Тракийски върхове на копия от ранножелязната епоха в българските земи. – Археология, 1985, № 2, с. 27 сл.; Използването на лъка и стрелата в древна Тракия през ранножелязната епоха. – ИМЮИ–България, XIV, 1991, с. 7 сл.; Древнотракийски мечове-акинаци от българските земи. – Векове, 1981, № 5, с. 87 сл.; За наличието на тежковъоръжени конници в римска Тракия. – Музеи и паметници на културата (МПК), 2, 1976, с. 18 сл.; Към проблема за тракийското въоръжение в хинтерланда на Севтополис. – В: Първи международен симпозиум “Севтополис”. “Надгробни могили в ЮИ Европа”. Велико Търново, 1994, с. 157 с.; К вопросу о фракийско-сарматских отношениях в I – начале II века н.э. – Российская археология, 1995, № 1, 37 – 46; Вж. също: Нападателно въоръжение. – В: Въоръжение от древна Тракия (каталог). Шумен, 1995, 3 – 18.

⁶¹ Срв.: **Венедиков, Ив.** Оловни тежести за хвърляне с прашка. – ИАИ, XVIII, 1952, с. 368 сл.; **Snodgrass, A.** Arms and armour of the Greeks. London, 1967; **Иванова, И.** Хронология на мечовете в българските земи от периода XIV – III в. пр. н. е. – В: Студентски проучвания, 3. Соф. университет, исторически факултет, 1975, с. 337, сл.; **Василев, В.** Шлемът от с. Върбица, Преславско, и шлемовете халкидски тип в Тракия. – Векове, 1979,

№ 6, с. 65 сл.; **Василев, В.** Производство на тракийски шлемове в Родопите. – Археология, 1980, № 3, с. 1 сл.; **Николов, Б.** Тракийски погребения при с. Софрониево, Врачански окръг. – Археология, 1981, № 3, с. 30 сл.; **Николов, Б.** Тракийски находки от Северозападна България. – Археология, 1990, № 4, с. 14 сл.; **Domaradzki, M.** Les épées en Thrace de la deuxième moitié du I-er millénaire avant notre ère. – *Révue Aquitania*, Suppl. 1, 1986, p. 227 sqq; **Жуглев, К.** Погребение на тракийски воин при с. Сатовча, Гоцеделчевско. – Археология, 1991, № 2, с. 21 сл.; **Колев, К.** Древнотракийският железен меч ромфея. – В: Североизточна България: древност и съвремие. Първи национален симпозиум. С., 1985, 306 – 320; **Вълева, Ю.** Изображения на шлемове и каузия в Казанлъшката гробница. – Проблеми на изкуството, 1992, № 2, 19–7.